



(9)
**TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA POLİTİKASI KÜRESELLEŞME
FONUNDA**

Professor Sani HACIYEV*

Özet

Sovyetler Birliği’nin dağılması ile Türkiye’nin Orta Asya bölgesinde oynayabileceği rol ve perspektifleri değişmiştir. Bu, bir taraftan Ankara için bir yüzyıl kadar devam etmiş olan Sovyet/Rus tehlikesinin sona ermesi, diğer taraftan ise bölgede hızla değişen askeri-politik sürece daha etkin bir şekilde katılması anlamına gelmiştir.

Türkiye’nin Orta Asya için önemli rol oynayacağı daha 1990’lı yıllardan itibaren hiç kimsede şüphe uyandırmıyordu. Türkiye’nin Orta Asya politikasında hem genel stratejik çıkarlar, hem de Türkiye’nin milli çıkarları, hem etnik, hem de dini etkenler kendini açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Sözkonusu bölge ile Türkiye’nin derin tarihi, kültürel, etnik ve dil birliği, bu ülke için büyük perspektifler ortaya koymaktaydı.

Fakat Türkiye’nin Orta Asya’daki önemli rolü diğer büyük devletler - ilk başta ABD, Rusya ve İran, daha sonra Çin ve Hindistan tarafından kıskançlıkla karşılanmıştı. XXI. yüzyılın başlarında, özellikle de 2001 yılının 11 Eylül olaylarından sonra bu devletlerden her biri Orta Asya bölgesi ile ilgili olarak kendi konumunu netleştirmeye çalıştığından, Türkiye’nin bölgedeki yeri için de bazı tehlikeler meydana gelmiştir. Öncelikle 2000’li yıllardan itibaren Rusya, Çin ve İran’ın bu bölgede yakınlaşma çabaları, bu ülkelerin Amerika ve Pakistan karşıtı tutumu açıkça ortadadır. Bununla ilgili olarak Orta Asya’da tekel oluşturma çalışan ABD’ye ve onun partnerlerine karşı stratejik “Rusya-Çin-İran” üçgeninin yaranması da mümkündür.

Şanghay Beşlisi’nin kurulması da bunun tezahürü olarak görülebilir. Diğer taraftan isimleri zikredilen bu devletlerin her birinin “Büyük Oyun”da bağımsız hamleleri ve Avrasya’nın merkezi bölgesinde ayrı bir güç gibi kuvvetlenme politikası da mümkündür.

Şüphesiz bu karmaşık uluslararası ortamda Orta Asya bölgesinde sağlam konumu korumak çok zordur. Bu anlamda Türkiye’yi son derece ciddi mücadele beklemektedir. Büyük devletlerin özellikle ABD, Rusya ve İran’ın bölge uğrunda rekabetinin arttığı bir ortamda, Türkiye’nin Orta Asya cumhuriyetleri ile özel olarak düşünülmüş ilişkiler kurması zorunludur. Şöyle bir gerçeği dikkatten kaçırmamamız gerekmektedir: Sözkonusu devletler arasında, yalnız Türkiye’nin bölge devletleri ile etnik, dil ve din birliği bulunmaktadır. Bu yüzden Türkiye’nin daha etkin ilişkiler kurması ve bölgede güçlenmesi için şansının daha fazla olduğu söylenebilir.

Buna ilaveten Türkiye’nin Orta Asya bölgesinde güçlenmesi yalnız kendisinin faydasına olan bir mesele değildir. Batılı devletlerden farklı olarak Türkiye, Avrasya’da barışın garantörü olarak daha büyük potansiyele sahiptir. Çünkü bu ülkenin politikası küresel oyunlardan uzaktır. Öyleyse, mevcut Avrasyacı stratejinin devam ettirilmesi durumunda Türkiye, Orta Asya’nın politik ve ekonomik gelişiminde rol oynayacak büyük güçlerden birine dönüşme perspektifine sahiptir.

Anahtar kelimeler: Türk birliği, Avrasyacı, ilişkiler, perspektifler

* Bakü Devlet Üniversitesi Tarih fakültesinin dekanı



TURKEY IN THE CONTEXT OF THE CENTRAL ASIAN POLICY

Resume

At the result of the decline of the Soviet Union the role and perspectives of Turkey in Central Asia have changed. This was resulted with the end of Soviet danger, continued for the century, as well as joining to military-political processes of the region.

The role of Turkey in Central Asia didn't cast doubt on anybody from the beginning of 1990s. It got into the agenda national interests of turkey, ethnic and religious approach in the Central Asian policy of Turkey. The history of the Turkish state, its cultural, ethnic and linguistic unity with above mentioned region created large perspectives for this state as well.

The essential of Turkey in Central Asia confronted with jealousy by such states as the USA, Russia, Iran, China and India. Since the beginning of XXI century, speaking frankly after September 11, 2001 all these states did their best to accurate their policy, related to this region. Namely this formed some dangers for the regional policy of Turkey as well. Especially beginning from 2000, Russia, Iran and China attempted to approach to one another, and this was against America and Pakistan. According to this, it's obvious to create the Triple Alliance of "Russia-China-Iran" against the priority of the US and her allies. The establishment of Shank hay organization can be considered the sample of this alliance.

Doubtless, to keep the healthy positions in Central Asia in such difficult circumstances is very vague and Turkey was waited for by struggle according to this situation. It is important to shape special determined relations with Central Asian countries in the context of struggle of the US, Russia and Iran for the region. Among these, above mentioned states, only Turkey has ethnic, linguistic and religious unity with the countries of the region. That's why Turkey has more chance to create tight relations as well.

Meanwhile, the strength of Turkey in Central Asia doesn't only depend on her interests. Differing from Western countries Turkey can be the provider of safety in Eurasia, because the politics of this state is far from the global games as well. So, Turkey that continued the Eurasian strategy has chance to become the major power, playing in political and economic development of Central Asia.

Key words: Turkish unity, Eurasian, relations perspectives

GİRİŞ

"Soyuq müharibə"nin başa çatması ilə keçmiş Sovetlər Birliyinin geniş coğrafi məkanında, o cümlədən Orta Asiya bölgəsində yeni müstəqil dövlətlərin meydana gəlməsi dünyadakı geosiyasi vəziyyəti dəyişmiş oldu. Yaranmış yeni durum bir çox bölgə dövlətlərinin, ələlxüsus Türkiyənin beynəlxalq əhəmiyyətini artırdı, amma eyni zamanda onun üçün ciddi risklər də yaratdı. Belə ki, SSRİ-nin süqutu Türkiyəni bir əsrədək davam etmiş sovet/rus təhlükəsindən xilas etsə də, onun şərq sərhədlərində qüvvələrin vakuumunu yaratmışdı. Burada geosiyasi durumun necə istiqamət alacağı hələ məlum deyildi.

Baxmayaraq ki, ilk mərhələdə Ankara bölgə siyasətindən bacardıqca uzaq qaçmağa çalışırdı, amma 1990-cı illərin ortalarından başlayaraq Orta Asiyada sürətlə dəyişən yeni siyasi proseslərə o da maraqlı tərəf olaraq qatılmalı oldu: çünki bu bölgədəki ölkələrlə və xalqlarla onu həm tarixi əlaqələrin ənənələri, həm də dil və dini birlik bağlayırdı. Türkiyənin Orta Asiya ölkələrinə münasibətdə sahib olduğu bu özəllikləri onun tezliklə bu bölgədə böyük rol oynayacağına dəlalət edirdi və bunu



həm Rusiya, həm Qərb yaxşı başa düşürdü. Aydın məsələdir ki, Rusiya indiyədək onun nüfuz dairəsində olan Orta Asiyada yeni bir qüvvənin ortaya çıxmasından böyük narahatçılıq keçirirdi, üstəlik həmin qüvvə bölgənin xalqları ilə dil, din və mədəni birliyə sahib idi. Bu səbəbdən də, Rusiya nə yolla olursa olsun, Orta Asiya respublikalarındakı siyasi, hərbi üstünlüyünü artırtmağa çalışırdı.

Qərb dövlətləri, xüsusilə ABŞ-a gəlincə, onlar Türkiyənin Orta Asiyanın yeni müstəqil dövlətləri üçün dünyəvi demokratiyanın və liberal iqtisadiyyatın nümunəvi modeli olacağına böyük ümid bəsləyirdilər. Türkiyənin əsas üstünlüyü bölgə ölkələrinin (bəzi vaxtlarda Tacikistanı çıxmaq şərtilə) dünyəvi inkişaf yolu seçmələri, əhəlisinin dil, din və mədəniyyət baxımından bu ölkəyə yaxın olması idi.

1990-cı illərin ortalarından etibarən Türkiyənin Orta Asiyanın türk dövlətləri ilə siyasi, iqtisadi və mədəni sahədə əlaqələri genişlənir və XX yüzilliyin sonu bu əlaqələr artıq əməkdaşlıq mərhələsindən strateji tərəfdaşlıq mərhələsinə daxil olur. Ümumi maraqlar bölgənin geostrateji sabitliyinə xələl gətirmədən daha iri miqyaslı əlaqələrə çevrilmə şansı qazanır. Bütün ciddi maneələrə baxmayaraq, Türkiyə bu bölgədə öz mövqeyini qoruyub saxlamağı bacarır.

Türkiyənin Orta Asiya Respublikaları ilə Əlaqələrinin Başlanğıc Mərhələsi (1990-cı illər)

1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən Orta Asiyanın yeni müstəqil dövlətləri, xüsusilə türk respublikaları ilə əlaqələr Türkiyənin xarici siyasətində prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilir. Bunun da bir neçə ciddi səbəbləri vardı: əvvəla, yuxarıda da dediyimiz kimi, Türkiyə ilə Orta Asiya dövlətlərini sıx tarixi ənənələr bağlayırdı və həmin ənənələr ilk növbədə, dil və din birliyinə söykənirdi. Digər tərəfdən, Orta Asiya dövlətləri ilə sıx əlaqələrin qurulması Türkiyənin öz Avrasiyaçı maraqlarına da tam uyğun idi: bu, həm ümumi olaraq Mərkəzi Asiyada Ankaranın mövqeyinin gücləndirilməsi, həm də Avropa dövlətlərinin nəzərində Türkiyənin dünyəvi, demokratik, liberal iqtisadiyyatı olan ölkə kimi nüfuzunun yüksəldilməsi məqsədini güdürdü.

“Soyuq müharibə”nin başa çatmasından keçən müddət ərzində Türkiyə respublikası Qərbə Ön Asiya bölgəsində vasitəçi rol oynaya biləcəyini sübut edə bilmişdir. Bunun üçün Türkiyə, Rusiyadan və İrandan fərqli olaraq, heç də tələsik, nə yolla olursa-olsun burada möhkəmlənmək cəhdləri etməmişdir. Əksinə, 1990-cı illərin əvvəllərində Türkiyənin Orta Asiyaya münasibətdə siyasəti çox təmkinli və ehtiyatlı siyasət olmuşdur.

Bu əlaqələr ilk olaraq rəsmi səfərlər səviyyəsində başlamışdır. Artıq 1991-ci ilin sonlarından başlayaraq Qazaxıstan, Türkmənistan, Özbəkistan, Qırğızıstan respublikalarının prezidentlərinin Türkiyəyə rəsmi səfərləri baş tutur, bu səfərlər nəticəsində siyasət, iqtisadiyyat, ticarət, nəqliyyat, kadr hazırlığı sahələrində əməkdaşlığa dair sazişlər imzalanır.⁹⁷ Birbaşa siyasi əlaqələrin qurulması, yüksək səviyyədə səfərlər (o cümlədən Türkiyənin o zamankı baş naziri Süleyman Dəmirəlin Orta Asiya respublikalarına 1992-ci ilin mayında səfəri) iki və çoxtərəfli əlaqələrin genişlənməsinə imkan yaradır.

Bu illərdə Türkiyənin iş adamları bölgədə biznes üçün böyük imkanlar olduğunu anlayır və bura Türkiyə istehsalı olan malların ixracını artırır. Dövlət xətti ilə ticarət-iqtisadi münasibətlərin qurulması ilə yanaşı, bölgəyə etnik və dini birliyə əsaslanan geniş miqyaslı mədəni nüfuz da başlanır. Türkiyənin və Orta Asiya

⁹⁷ Danilov, V.İ., “Türçiya i postsovetskaya Çentralnaya Aziya”, jurnal “Aziya i Afrika seqodnya”, 1994, 2, s. 29



respublikalarının mədəniyyət və elm xadimlərinin əməkdaşlığı, tələbə mübadiləsi artıq bu dövrdən etibarən genişlənir.⁹⁸

Bu dövrdə Türkiyənin istər Qafqazın, istərsə də Orta Asiyanın yeni müstəqil dövlətləri ilə əlaqələrinin genişlənməsində birbaşa ikitərəfli münasibətlərlə yanaşı, müxtəlif regional təşkilatlarda birgə əməkdaşlığı da böyük rol oynayır. Bu təşkilatlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: 1992-ci ildə yaradılan Türkdilli Dövlətlər Birliyi Türkiyənin həm Qafqazın, həm Orta Asiyanın türk dövlətləri ilə iqtisadiyyat, ticarət, ekologiya, elm və təhsil, mədəniyyət sahələrində əməkdaşlığını nəzərdə tuturdu. 1992-ci ilin oktyabrında Türkdilli Dövlətlər Birliyinin Ankarada keçirilmiş ilk zirvə toplantısında da bu əməkdaşlığı nəzərdə tutan əhəmiyyətli qərarlar qəbul edilmişdi.⁹⁹ Bu təşkilat Orta Asiya respublikaları ilə siyasi və iqtisadi əlaqələrdə Türkiyə üçün əhəmiyyətli rol oynamışdır və elə bunun bariz nümunəsidir ki, bu illərdə Zirvə toplantılarının əksəriyyəti (1995-ci il Bişkek, 1996-cı il Daşkənd, 1998-ci il Astana) adı çəkilən bölgənin paytaxtlarında baş tutmuşdur. Türkdilli Dövlətlər Birliyinin 1995-ci il Bişkek Zirvə Toplantısı onların sırasında xüsusi qeyd olunmalıdır, çünki bu toplantı böyük türk eposu – “Manas”ın 1000 illik yubileyinə həsr olunmuşdu.¹⁰⁰ Təəsüf ki, həmin toplantıda Türkmənistan tərəfi iştirak etməmişdi.

Bu mərhələdə Türkiyənin Orta Asiya ölkələri ilə siyasi və mədəni əlaqələrinin daha bir ciddi uğuru – TÜRKSÖY-un yaradılması olur. Bu təşkilatın əsası 1992-ci ilin iyununda altı türkdilli dövlətin mədəniyyət nazirlərinin İstanbul toplantısında qoyulmuşdur: təsis olunduğu ilk dövərdə Türkdilli Ölkələrin Mədəniyyət nazirlərinin Daimi Şurası adlanan bu qurum 1992-ci ilin dekabrından etibarən TÜRKSÖY adını alır.¹⁰¹ 1993-cü ilin iyulunda Türkiyə, Azərbaycan, həmçinin Orta Asiya respublikaları – Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan TÜRKSÖY-un yaradılması haqqında Saziş imzalanır. Bu təşkilat UNESCO ilə də birbaşa əlaqələr qurur və tezliklə türkdilli dövlətlərin və xalqların mədəni əməkdaşlığının aparıcı təşkilatlarından birinə çevrilir.

Orta Asiya respublikaları ilə əməkdaşlığın daha bir vacib istiqaməti İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (ECO - Economic Cooperation Organization) çərçivəsində Türkiyənin bölgə dövlətləri ilə münasibətləri sayıla bilər. Təsədüfi deyil ki, ECO-nun toplantılarının bir qismi də elə Orta Asiyanın paytaxtlarında – Aşqabadda (1996 və 1997-ci illərdə) və Almatıda (1998-ci ildə) keçirilmişdir.¹⁰² Bu təşkilat bölgə dövlətlərini tərkibində ehtiva etməklə onların arasında iqtisadi, ticarət, enerji, nəqliyyat sahələrində əməkdaşlığı nəzərdə tutur.

Qısa icmaldan da göründüyü kimi, 1990-cı illərin birinci yarısında Türkiyənin Orta Asiya respublikaları ilə sıx siyasi, mədəni əlaqələri qurulur və bu əlaqələri həyata keçirən bir neçə regional təşkilat da meydana gəlir. Siyasi və mədəni əlaqələr Türkiyənin bölgədə etnik və din birliyinə əsaslanan mövqeyinin gücləndirməsinə xidmət etmiş olur. Lakin 1990-cı illərin ortalarından etibarən Türkiyənin Orta Asiya respublikaları ilə əlaqələri ümumbölgə xarakterli deyil, daha çox ikitərəfli xarakter daşıyırdı, bu da yeni yaranmış respublikaların xarici siyasətdə, o cümlədən Türkiyə ilə əlaqələrdə çox ehtiyatlı davranmaları, onların daha çox Rusiya ilə əlaqələrə üstünlük

⁹⁸ Moiseyev, P., “Çemu uçit turetskiy opit”, journal “Aziya i Afrika seqodnya”, 1994, 2 – s. 24-28.

⁹⁹ Həsənov, Ə.M., Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2005, s.647

¹⁰⁰ Həsənov, Adı çəkilən əsəri, s.648

¹⁰¹ Yenə orada, s.650

¹⁰² Yenə orada, s.644



verməsi ilə bağlı idi.

Bu dövrdə Türkiyənin Orta Asiyadakı siyasətinin daha bir özelliği (İrandan və Pakistandan fərqli olaraq) onun buradakı fəaliyyətinin Amerika Birləşmiş Ştatlarının geosiyasi maraqları ilə uzlaşması idi. Bu illərdə ABŞ, NATO və Qərbi Avropa ölkələrinin rəsmi dairələrində belə bir amil xüsusi vurğulanırdı ki, Türkiyə Mərkəzi Asiyada islam fundamentalizminin yayılmasına mane olmaq üçün Qərbin forpostu ola bilər.¹⁰³ Digər tərəfdən, Türkiyə bu bölgədə Rusiyanın uzun müddət davam etmiş ideoloji inhisarını da azalda bilərdi. Bununla əlaqədar ABŞ-da və Avropa Birliyində Türkiyənin Orta Asiya respublikaları ilə əlaqələrinin genişlənməsinə şərait yaradan planlar hazırlanırdı.

Beləliklə, 1991-ci ilin sonunda Orta Asiyada yeni müstəqil dövlətlərin meydana çıxması Türkiyənin bölgədə və dünyada yerinin dəyişməsinin dönüş nöqtəsi olur. Ankara XX yüzilliyin sonuna doğru bu bölgənin aparıcı qüvvələrindən birinə çevrilməyə başlayır.

11 Sentyabr 2001-ci il Hadisələrindən Sonra Orta Asiyada Geosiyasi Durum və Türkiyənin Avrasiyaçı Siyasəti

Aparılan təhlillər də göstərir ki, Orta Asiyada Türkiyənin aparmış olduğu siyasət təkcə bölgə dövlətlərinə və Türkiyə Respublikasına deyil, bu bölgədə maraqları olan digər bir dövlətin – Amerika Birləşmiş Ştatlarının geosiyasətinə, xüsusilə 2000-ci illərin başlanğıcından etibarən, ciddi təsir göstərmişdir. Lakin bu proseslərdə iki mərhələni ayırmaq lazımdır: birinci mərhələ 1991-2001-ci illəri əhatə edir, ikinci mərhələ isə 11 sentyabr 2001-ci il hadisələrindən sonrakı proseslərə şamil edilir.

İlk mərhələnin özəlliklərinə, qısa da olsa, nəzər yetirdik: bu mərhələdə ABŞ və Qərb dövlətləri Türkiyəni özlərinin Avrasiyadakı, ələlxüsus postsovet məkanındakı müttəfiqi olaraq görürdü və ona böyük ümidlər bağlayırdı. Bu səbəbdən də Türkiyənin bu bölgəyə siyasi və mədəni nüfuzuna xeyli sakit yanaşırdılar.

İkinci mərhələ isə 1990-cı illərin sonlarından etibarən ABŞ-Türkiyə münasibətlərinin ümumi soyuqlaşması fonunda gedən proseslərə bağlıdır və Orta Asiyada da özünü büruzə vermişdir.

Ümumiyyətlə, Birləşmiş Ştatların Avrasiyadakı hadisələrə münasibəti tarixində indiyədək hələ elə bir geosiyasi presedent olmamışdır ki, 11 Sentyabr hadisələri qədər bu dövlətin bölgə siyasətinə ciddi təsir etmiş olsun. Üstəlik, nəzərə alsaq ki, bu təsir ABŞ və onun müttəfiqləri üçün bölgədə mövqelərini möhkəmlətmək üçün əlverişli bir şərait yaratmışdır, onda dünyadakı geosiyasi durumun məlum hadisələrdən sonra nə üçün bu qədər mürəkkəb səciyyə alması daha aydın olar. Beynəlxalq terrorçuluğa və ekstremizmə qarşı mübarizə adı altında müttəfiq qüvvələri birləşdirən Birləşmiş Ştatlar istənilən iri dövlətin və heç şübhəsiz, Türkiyənin Orta Asiyada güclənməsi məsələsinə həssaslıqla yanaşır.

Bu dövrdən etibarən Türkiyə üçün Orta Asiyada ciddi problemlər yaradan məsələ də ilk növbədə, ABŞ-ın uzun müddətə nəzərdə tutulmuş global liderlik planlarının Mərkəzi Asiyada özünü daha güclü büruzə verməsi ilə bağlıdır. Vaşinqton beynəlxalq sabitlik kontekstində Mərkəzi Asiyanın təhlükəsizlik problemlərinin artan əhəmiyyətini yaxşı anlayır və Orta Asiya respublikaları ilə də buna müvafiq münasibətlər qurur.

Nəzərə alsaq ki, hələ 1998-1999-cu illərdə Türkiyə-ABŞ münasibətlərində

¹⁰³ Danilov, Adı çəkilən əsəri, s.32



soyuqlaşma başlamışdır, Türkiyənin Orta Asiya bölgəsindəki vasitəçi rolunun ABŞ üçün artıq böyük əhəmiyyət kəsb etməməsi fikri də yarana bilər. Hətta həmin illərdə Amerika mətbuatında belə bir mülahizə irəli sürülürdü ki, Birləşmiş Ştatların Türkiyə vasitəsilə Orta Asiya respublikaları ilə əlaqələr yaratmaq planlarında dəyişiklik baş vermişdir və Vaşinqton indi həmin respublikalarla Türkiyənin vasitəsilə deyil, birbaşa, ikitərəfli münasibətlərə daha çox üstünlük verir.¹⁰⁴ Amerikanın Orta Asiyadakı Türkiyənin planları ilə bağlı “laqeydliyi” də öz növbəsində ABŞ-Türkiyə münasibətlərini pisləşdirirdi.

Türkiyə üçün Orta Asiya ilə bağlı digər problem – bu bölgədə Rusiya, Çin, İran, Pakistan, Əfqanıstan kimi dövlətlərin də maraqlarının güclü olmasıdır. Şübhə yoxdur ki, bölgənin iri “oyunçuları” – Rusiya və İran Türkiyənin siyasətinə xeyli şübhə və qısqanclıqla yanaşırlar. Orta Asiyadakı geosiyasi durum, ABŞ, Rusiya, Çin, İran, Pakistan, Əfqanıstan kimi dövlətlərin qarşılıqlı münasibətləri, xüsusilə 11 sentyabr hadisələrinin təsiri nəzərə alınmaqla, göstərir ki, adı çəkilən dövlətlərin həm bir-birilə, həm də Türkiyə ilə münasibətləri xarakter etibarilə çox mürəkkəbdir.

Əvvəla, son onillikdə Rusiyanın, Çinin və İranın geosiyasi mövqələrinin yaxınlaşması nəzərə çarpır, bu yaxınlaşma isə antiAmerikan, antiPakistan və hətta antiTürkiyə xarakteri almışdır, desək, yanılmazdır. Bununla əlaqədar analitiklər Avrasiyada ABŞ-ın və Türkiyənin üstünlüyünə qarşı “Rusiya – İran – Çin” üçbucağının yaranacağını proqnozlaşdırırlar. Digər tərəfdən, Rusiya, Çin və İran Avropa, Yaxın və Orta Şərq siyasətində ABŞ-la, Türkiyə və Pakistanla ayrı-ayrılıqda sıx əməkdaşlıqda da maraqlıdırlar. Biz bunu Əfqanıstanda antiterror əməliyyatlarının həyata keçirilməsi prosesində də izlədik. Ona görə də qəti olaraq deyə bilərik ki, ABŞ-ın və Türkiyənin Orta Asiyada ən güclü opponentləri olan Rusiyanın, Çinin və İranın bölgə siyasəti çox mürəkkəbdir və birmənalı sayıla bilməz. Eyni məqamları Orta Asiya respublikalarının özləri üçün də demək olar.

Türkiyənin bölgədə təsir gücü bu dövr ərzində Orta Asiyadakı siyasi və iqtisadi sistemlərdən də çox asılı olmuşdur və bu cəmiyyətlərdəki radikal islamçıların qarşısının alınması məsələsində Türkiyə nümunəsinin nə dərəcədə əhəmiyyətli olub olmaması Türkiyənin təkə Avrasiyaçı siyasətinə deyil, həm də Qərblə münasibətlərinə də təsir etmişdir.

Türkiyənin Orta Asiya Respublikaları ilə İqtisadi Əməkdaşlığının Genişlənməsi

Orta Asiyada son onillikdə bərqərar olmuş geosiyasi durum Türkiyəni bu bölgədə siyasi və iqtisadi mövqələrini nə yolla olursa olsun, qoruyub saxlamaq məcburiyyətində qoymuşdur. Bunun üçün isə yalnız mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq, əlbəttə ki, kifayət sayıla bilməz. Bu səbəbdən, 2000-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq Türkiyə Orta Asiyanın yeni müstəqil respublikaları ilə ən müxtəlif layihələrdə, o cümlədən, Şərq-Qərb enerji dəhlizi, “Böyük İpək Yolu” kimi əhəmiyyətli layihələrdə ən fəal şəkildə əməkdaşlıq etmək xəttini götürmüşdür.

Bununla əlaqədar belə bir faktı qeyd etmək yerinə düşər ki, təkə Türkdilli Dövlətlər Birliyi çərçivəsində Türkiyə 1992-ci ildən başlayaraq bölgə dövlətlərinə 1,5 milyard dollar vəsait ayırmışdır.¹⁰⁵

Maraqlıdır ki, Türkiyənin ABŞ və Qərb ilə gərgin münasibətləri fonunda onun 2005-2006-cı illərdə Orta Asiya respublikaları ilə iqtisadi əlaqələri həmin Qərb

¹⁰⁴ Yurçenko, S.V., Geostrategiya ŞŞA v prosesse stanovleniya qlobalnoy derjavı, Avtoreferat doktorskoy dissertasii. Kiyev, 2001, s.21-22

¹⁰⁵ Həsənov, Adı çəkilən əsəri, s.560



şirkətlərinin də iştirak etdiyi layihələr çərçivəsində genişlənmişdir. Məsələn, 2005-ci ilin noyabrında Türkmənistanın neft-qaz yataqlarının istismarının artırılması məqsədilə “Türkmənneft” Dövlət Konserni ilə Türkiyənin “Çalık-Enerji” şirkəti arasında 240 milyon dollar dəyərində yeni müqavilə imzalanır. Proqrama müvafiq olaraq Akpatlavukda amerikan şirkətlərinin də iştirak etdiyi daha 7 qaz yatağının istismarı ilə bağlı razılaşma əldə olunmuşdur.¹⁰⁶ 2006-cı ildə “Çalık Enerji” əməkdaşlığın coğrafiyasını genişləndirərək Türkmənistanın cənubunda da yeni struktur layihələrə qatılmışdır.¹⁰⁷

Ümumilikdə isə, Orta Asiya respublikaları bölgədə həyata keçirilən global iqtisadi layihələrin reallaşdırılmasında Türkiyənin yaxından iştirakına xüsusi önəm verir. Məsələn, Qazaxıstan Türkiyənin iştirak etdiyi ən böyük layihələrdən olan Bakı – Tbilisi – Ceyhan Əsas Neft İxracı Kəmərinin həyata keçirilməsində iştirak etməkdə çox maraqlıdır. Belə ki, Astanada hesab edirlər ki, bu xəttin Aktau – Bakı – Tbilisi – Ceyhan xəttinə çevrilməsi Qazaxıstanın geostrateji maraqlarına tam cavab verə bilər və tərəflərin hər biri üçün əhəmiyyətli olar. Eyni məqamları Özbəkistan üçün də söyləmək olar. Özbəkistan TRASECA layihəsinə çox böyük önəm verir və bu layihədə Türkiyə kimi iri bir dövlətin onun strateji tərəfdaşı olaraq çıxış etməsi yeni müstəqil dövlət üçün həm də siyasi əhəmiyyət kəsb edir.

Xəzər dənizi yataqlarının istismarı məsələlərində həm Rusiya, həm İran, həm Azərbaycanla problemləri olan Türkmənistan üçün də Türkiyə Respublikası ilə sıx əməkdaşlıq önəmlidir. Üstəlik, Türkiyənin Azərbaycan Respublikası ilə də çox yaxın tərəfdaşlıq münasibətlərini nəzərə alan Türkmənistan hər iki dövlətlə çoxtərəfli münasibətlərdə maraqlıdır.

Sonuç (ve Öneriler)

Bu gün Orta Asiya geostrateji maraqların toqquşduğu, amma eyni zamanda transmilli layihələrin gerçəkləşdirildiyi bölgə olaraq həm Türkiyə üçün, həm digər iri dövlətlər üçün böyük əhəmiyyətə malikdir və bu bölgənin dövlətləri ilə həm hərbi, həm siyasi, həm iqtisadi, həm də mədəni sahələrdə əməkdaşlıq, bu əməkdaşlığı tərəfdaşlıq səviyyəsinə qaldırmaq Türkiyə ilə yanaşı, ABŞ-ın, Rusiyanın, Çini və İranın planlarında prioritetdir.

Şübhəziz, bu mürəkkəb beynəlxalq vəziyyətdə Orta Asiya bölgəsində sağlam durumu və sağlam rəqabəti qorumaq çox çətindir. Bu mənada Türkiyəni yaxın onilliklərdə son dərəcə ciddi mübarizə gözləyir. Böyük dövlətlərin, xüsusilə ABŞ, Rusiya, İran və Çinin bölgə uğrunda rəqabətinin artdığı bir zamanda, Türkiyənin Orta Asiya respublikaları ilə xüsusi düşünülmüş əlaqələr qurması zəruridir. Belə bir reallığı da yaddan çıxarmaq olmaz ki, adı çəkilən iri dövlətlər arasında yalnız Türkiyənin bölgə dövlətləri ilə eyni vaxtda həm etnik, həm dil və həm də din birliyi vardır. Bu səbəbdən Türkiyənin daha üstün əlaqələr qurması və bölgədə üstünlük əldə etməsi üçün şansları da böyükdür.

Xüsusi olaraq qeyd etmək istərdik ki, Türkiyənin Orta Asiya bölgəsində güclənməsi yalnız onun dövlət maraqlarına, deyil, ümumilikdə bölgənin maraqlarına uyğundur. Qərb dövlətlərindən fərqli olaraq, Türkiyə Avrasiyada barışığın və təhlükəsizliyin təminatçısı olaraq böyük potensiala sahibdir, çünki bu ölkənin siyasəti global oyunlardan uzaqdır. Ona görə də hazırkı Avrasiyaçı strategiyasının davam

¹⁰⁶ İrxin, A.A., Vneşnepolitiçeskaya strategiya SŞA v otnoşenii Turetskoy Respubliki, Avtoreferat kandidatskoy dissertasii, Kiyev, 2006, s.20

¹⁰⁷ Yenə orada, s.23



etdirilməsi təqdirində Türkiyə Orta Asiyanın siyasi və iqtisadi inkişafında rol oynaya biləcək böyük qüvvələrdən birinə çevrilmə perspektivinə sahibdir.

KAYNAKÇA

1. DANİLOV, V.İ., “Turçiya i postsovetskaya Çentralnaya Aziya”, journal “Aziya i Afrika seqodnya”, 1994, 2, s. 29-32
2. HƏSƏNOV, Ə.M., Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2005
3. “İnostranniye investisii v Tursii”, journal “Korinf”, Moskva, 2004, 6, s.16-18
4. İRXİN, A.A., Vneşnepolitiçeskaya strategiya SŞA v otnoşenii Turetskoy Respubliki, Avtoreferat kandidatskoy dissertasii. Kiyev, 2006
5. MOİSEYEV, P., “Çemu uçit turetskiy opıt”, journal “Aziya i Afrika seqodnya”, 1994, 2, s. 24-28.
6. NƏSİROV, E.X., ABŞ və dünya 11 sentyabrdan sonra, Bakı, “BDU nəşriyyatı”, 2003
7. SUAT, İLHAN, Türklerin jeopolitiği ve Avrasyaçılık, Cantekin Matbaaçılık Ticaret Ltdş., 2005
8. YURÇENKO, S.V., Geostrategiya SŞA v prosesse stanovleniya qlobalnoy derjavı. Avtoreferat doktorskoy dissertasii. Kiyev, 2001